

<https://doi.org/10.15407/fd2026.02.156>

УДК 16(091)

Богдан ШУМСЬКИЙ,
магістр філософії на кафедрі теоретичної
та практичної філософії, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка,
01601, Київ, вул. Володимирська, 64/13
manhattanradio@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-6219-9182>

ДЕНОТУЮЧИ «ON DENOTING»: ФІЛОСОФСЬКІ ЗАУВАГИ ПЕРЕКЛАДАЧА

Стаття є перекладацькими заувагами до першого українського перекладу класичної праці Бертрана Расела «On denoting» (1905) — однієї з найбільш цитованих і впливових праць аналітичної філософії.

У першій частині досліджується змістова й концептуальна значущість перекладеної статті. Розглядається теорія денотування, розроблена Раселом із метою прояснення логічної структури дескриптивних речень природної мови. Аналізується ключове поняття позначального вислову (denoting phrase) та його роль у конструюванні значення пропозиції. Позначальний вислів розуміється зокрема як предикативна частина речення. Простежується функція детермінативів і кванторів у формуванні визначених, невизначених і «пустих» дескрипцій, а також принцип первинного і вторинного входження вислову в речення. Розглядаються епістемологічні й онтологічні виміри теорії, зокрема дихотомія «знання через знайомство» та «знання через опис». Залучаються інтерпретації та розробки сучасних аналітичних філософів: Д. Каплана, С. Крипке, Н. Салмона, С. Шифе та С. Ніла.

У другій частині детально обґрунтовуються перекладацькі рішення щодо ключових термінів статті. Викладено методологічний принцип транслітерації спеціа-

Цитування: Шумський, Б. (2026). Денотуючи «On denoting»: філософські зауваги перекладача. *Філософська думка*, 2, 156—173. <https://doi.org/10.15407/fd2026.02.156>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на за-
садах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

лізованих термінів, що не мають точних українських відповідників. Аргументується вибір перекладів для таких термінів, як *denoting* («денотування»), *denoting phrase* («позначальний вислів»), *meaning* («значення»), *proposition* («пропозиція»), *acquaintance* («знайомство»), *primary/secondary occurrence* («первинне/вторинне входження»), а також передання англійських артиклів «a» та «the» відповідно як «деякий» та «саме». Стаття прагне закласти термінологічну основу для подальшого перекладу та академічного осмислення спадщини Расела в україномовному філософському дискурсі.

Ключові слова: Бертран Расел, теорія дескрипцій, денотування, аналітична філософія, переклад.

Українська перекладацька традиція має гідну історію якісних перекладів філософських текстів. На жаль, чомусь це повністю обминуло Бертрана Расела, адже дотепер жодна його академічна праця не була перекладена українською¹, а отже, не було створено вдалої адаптації ключових термінів його філософії. Настав час для виправлення цієї скрутною ситуації завдяки перекладу видатної статті «On denoting» (Russell, 1905).

Опріч загальновідомого логічного аналізу та впровадження теорії дескрипцій, стаття досліджує ще чимало інших тем. Її зміст — досить фундаментальний для прояснення філософії Расела, тому що дає змогу зрозуміти чільні аспекти його вчення з різних боків. Демонстрацією цього служать ті проблематики, яких вона іноді розлого, іноді коротко торкається, а саме: перший детальний опис знаменитої теорії денотування (дескрипцій), яка досі впливає на філософське дослідження мови; рання Раселова епістемологія та онтологія; аналіз мовних труднощів, помилок і суперечностей, що присутні у природній мові, на підставі розмовних, навкололітературних або історичних прикладів тих чи інших висловлювань; критика минулих теорій денотування, насамперед концепцій Готлоба Фреге, Алексіуса Майнонга й навіть колишніх уявлень самого Расела; та, нарешті, розв'язання наявних труднощів, помилок і суперечностей через представлену теорію. Іншими словами, стаття займається більшою кількістю питань, ніж суто прояснення якоїсь однієї ідеї. Всі перелічені топіки мають велику важливість для розуміння причин набуття статтею репутації однієї з найважливіших і найбільш цитованих праць Расела.

У першій секції цих зауваг ми намагаємося довести значливість і фундаментальність перекладеної статті. Виконати таке завдання стало реальним через демонстрацію найбільш панівних положень розробленої Раселом теорії дескрипцій. Було також розглянуто наявні там епістемологічні та онтологічні міркування автора. Коротко описано відмінність його мовної теорії від логічного позитивізму. Задіяно деякі новітні тлумачення її змісту від таких філософів, як Дейвід Каплан, Сол Крипке, Нейтан

¹ Натомість Ю. Лісняком і П. Тарашуком було перекладено публіцистичну, науково-популярну працю Б. Расела «Історія західної філософії».

Салмон, Стивен Шифе та Стивен Ніл. Ніл ще й був виразником сучасної традиції використання теорії дескрипцій в аналітичній філософії природної мови. Загалом, перша секція надає вступну інформацію про причини, чому статтю вважають важливим етапом розвитку аналітичної філософії.

А от друга секція вже містить примітні рішення перекладу: показано, яким чином перекладали основні терміни статті, такі як *denoting*, *meaning*, *acquaintance* тощо. Зазначено, що коли для оригіналу не існувало точного українського відповідника, термін було просто транслітеровано.

1.

Почнімо з тлумачення лейтмотиву «On denoting», а саме теорії денотування. Теорія денотування, яку пізніше назвали «теорією дескрипцій», за словами Расела, вперше була презентована в тексті «On denoting» 1905 року (Russell, 1959: p. 83). Її суть і завдання стануть яснішими, коли ми розглянемо, з чим денотування має справу. Загальновизнано, що філософія і наука здебільшого вживають ствердні речення. Почасті природна мова також: ми описуємо те, що впадає в очі, викликає увагу своїм виглядом, та намагаємося поділитися цим описом з іншими людьми. У межах науково-філософських дискурсів у такий спосіб відбувається як опис світу природи, так і опис абстрактних об'єктів, наприклад в арифметиці, логіці тощо.

Візьмімо для наочності описове речення «Київ є найбільше місто України». Як можна проаналізувати його з логічного погляду, виявити його стосунок до реального світу, а також збагнути загальний принцип, що фігурує в побудові такого роду вербальних висловів? Саме для відповіді на ці питання Расел розробляє свою новаторську теорію в статті «On denoting». Завдяки ній ми можемо дослідити логічну структуру пропозиції. Пропозиція складається, стисло кажучи, з двох частин: суб'єкта — тут це назва «Київ», яка позначає актуальне місто; та його опису — «найбільше місто України». Суб'єкт здається досить простою частиною, оскільки прямо через *власне ім'я* (proper name) іменує конкретний об'єкт, а от опис трохи глибший за складністю. Якщо опис правильний, він має позначати те саме, що й суб'єкт речення. Тоді виходить, що наше речення про Київ каже «Київ є Київ», оскільки «Київ» і вислів «найбільше місто України» вказують на одну й ту саму річ. Проте, хоча денотат у них один, семантичний статус усередині вислову різний, позаяк опис надає предикативну інформацію про денотат, стверджує його властивості. Опис може навіть хибно описувати денотат, і все ж носії мови зможуть зрозуміти думку, передану таким неправильним описовим реченням. Наприклад, замінімо опис нашого речення на хибний. Тоді вийде це: «Київ є найменше місто України». У цьому випадку опис намагатиметься описати денотат під назвою «Київ», але виявиться хибним, тому що найменшим містом України

насправді є Угнів. Подібний результат чекає нас, навіть якщо опис буде таким, що вказує на неіснуючий, нереальний об'єкт. Наприклад, «Київ є град божий» або «Київ є трансцендентний, іманентний абсолют»². Ці речення через свої описи, за теорією Б. Расела, виявляться просто хибними.

Таким чином, від опису залежить значення речення, а також його істинність або хибність. Вербальний опис Б. Расел називає «позначальним висловом» (denoting phrase). Позначальні вислови — це такі частини речення, які позначають якийсь об'єкт і надають реченню значення. Вислови ніколи не мають значення «в ізоляції», але кожне речення чи пропозиція, де вони з'являються, набуває значення. Расел вказує, що це основний принцип його нинішньої теорії (Russell, 1905: p. 480). Хоча, як ми визначили у випадку «граду божого», позначальний вислів не завжди описує існуючий об'єкт. Бувають випадки хибного позначального вислову, який тільки за формою щось описує, а насправді не описує нічого. Такі вислови можна було б назвати «псевдопозначальними»³. На початку статті Б. Расел встановлює, що є вислови, які дійсно описують якийсь об'єкт, а є ті, що лише імітують це, не маючи жодного відповідного денотату. Такими є «теперішній король Англії» та «теперішній король Франції» відповідно, а за нашими прикладами «найбільше місто України» та «град божий» відповідно.

З огляду на зазначене вище, сам Расел пізніше у статті уточнює свою тезу, кажучи: «...позначальний вислів є, по суті, *частиною* речення і не має, як і більшість окремих слів, жодного значення сам по собі. Якщо я кажу “Скот був людиною”, це твердження має форму “*x* був людиною”, а його суб'єктом є “Скот”. Але якщо я кажу “саме автор *Веверлі* був людиною”, це не є твердженням у формі “*x* був людиною”, і “саме автор *Веверлі*” не є його суб'єктом» (Russell, 1905: p. 488)⁴. Тобто він стверджує, що лише власні імена мають значення, референцію, а позначальні вислови не мають, проте намагаються описувати її, і тільки в контексті речення, а не відокремлено. Вони — спеціальні допоміжні предикативні частини речення, які надають інформацію про властивості денотату.

² Звісно, ці приклади — лише зразки дивного, «магічного» опису, який Б. Расел критикував у прикладах із «Аполоном», богом сонця, або «найдосконалішої бутності». Якщо ми, натомість, дамо визначення «граду божого» чи «трансцендентного, іманентного абсолюту», яке не буде логічно суперечливим чи таким, що суперечить перевірці досвідом, тоді ці описи можна буде вважати істинними для ілюстрації справжнього Києва.

³ Цей термін був розроблений сучасним аналітичним філософом Нейтаном Салмоном, проте використовувався він щодо зовсім інших висловів, а саме таких, що описують денотат, із яким ми не маємо безпосереднього знайомства (Salmon, 2005: pp. 1074—1075). Здається, термін набагато корисніший у нашому варіанті, а не в розумінні Салмона.

⁴ Про вживання терміна «саме» як перекладу англійського «the» докладніше йтиметься далі в частині про детермінативи та перекладацькі адаптації артиклів.

Хай там як, позначальні вислови в межах речення виконують дію опису властивостей, бодай і не завжди маючи при цьому об'єкт референції. Зазвичай вони набувають форми сполучень предикатів із допоміжними словами на зразок: «деякий», «саме», «якийсь», «будь-який», «кожний» тощо (*a, the, some, any, every*). Сол Крипке влучно зазначає, коментуючи Б. Расела, що сучасні лінгвісти називають такі допоміжні слова «детермінативами (determiners)» (Kripke, 2005: p. 1006). Повертаючись до теорії Б. Расела, детермінативи у висловах уточнюють зміст речення, акцентуючи увагу на стосунку до денотату. Мається на увазі, що за допомогою детермінативів вислови можуть надавати інформацію про квантифікацію в пропозиційній конструкції, виступаючи своєрідними маркерами логічного наповнення: «Кожна людина має гроші» каже про використання *квантора загальності* стосовно всього класу людей; а «Деяка людина має гроші» вказує на *квантор існування* щодо якогось одного неконкретного об'єкта серед класу людей.

Але наявність детермінативів не обов'язкова, щоби вислів вважався позначальним — він може набути вигляду єдиного слова чи імені, імітувати власну назву чогось справжнього, як у прикладі з «Аполоном», богом сонця (Russell, 1905: p. 491). Отже, є декілька видів позначальних висловів: визначені, невизначені, пусті (псевдопозначальні). Відрізняються вони на підставі стосунку до денотату: визначені зазвичай мають детермінатив *the*, який конкретизує й каже про унікальність об'єкта опису; невизначені, що містять артикль *a*, слово *some* або інші невизначені детермінативи — описують денотат неоднозначно й неконкретно; пусті можуть імітувати як визначені, так і невизначені вислови, й навіть власні назви, водночас не маючи при цьому об'єкта референції («саме теперішній король Франції», «деякий круглий квадрат», «Аполон» і таке інше, що описує неіснуючі об'єкти).

Тож денотат — це об'єкт, про який стверджується в реченні і який вербально виражається за допомогою власної назви. Він є тим, про що речення намагається розповісти. Денотат не обов'язково мусить бути екстралінгвістичним, тобто позамовним і реальним предметом, як це показує випадок вислову «Перший рядок Елегії Грея». Цей позначальний вислів описує денотат, який є лінгвістичним об'єктом — рядком із вірша (Russell, 1905: p. 486).

Якщо розглянути на конкретних прикладах, речення «Скот є саме автор *Веверлі*» передає таке значення: «Є такий *x* під назвою Скот, і тільки *x* є автор *Веверлі*». У цьому випадку денотатом виступає об'єкт, людина під назвою «Скот», а описом денотату є вислів «саме автор *Веверлі*». Також час від часу в реченні може не бути власного імені об'єкта, а лише наявний описовий вислів, як у зразку «Саме автор *Веверлі* одягнутий у смокінг». Тут насправді стверджується таке значення: «Є такий *x*, що тільки він є автор *Веверлі*, та *x* одягнутий у смокінг», якщо не строго тлумачити.

У будь-якому разі така витончена Раселова логічна теорія уникає багатьох проблем, суперечностей і неточностей формалізації. Додатково з неї випливають різні семантичні висліди, зокрема вона дозволяє оминати називання «нонсенсом» речень із висловами, що вказують на неіснуючі предмети. Речення з такими висловами не є нонсенсом, бо вони виражають певне значення, хоча й помилкове. Ми його розуміємо, незалежно від його «нульової», відсутньої референції.

Коли в реченні позначальний вислів відіграє головну роль як головна частина речення чи описання суб'єкта речення, тоді це «первинне входження» вислову. У такому разі кожне речення, що містить первинне входження вислову про нереальний предмет, просто буде хибним, позаяк такого предмета немає в жодному вигляді. Проте якщо входження вислову вторинне, то речення може бути як істинним, так і хибним, залежно від його наповнення. Вторинне входження зображує позначальний вислів у його підрядному, не головному становищі в реченні, тобто як при цитуванні, згадуванні, запереченні тощо. Можна сказати: «Бог блискавки живе на Закарпатті». А можна сказати: «Книга показує закарпатського персонажа, якого інші персонажі вважають богом блискавки». У першому зразку — це первинне входження, тому речення безперечно буде хибним, адже немає на Закарпатті такого *x*, який відповідав би критерію «бог блискавки». У другому зразку — вторинне входження, позаяк речення розповідає про інший *x*, який є книгою, а вислів «бог блискавки» є суто згадуванням в контексті сюжету; значить, істинність або хибність цього речення потребує подальшої перевірки в рамках описаного мовного фрагменту.

Ця позиція якісно відрізняє філософію Расела від, наприклад, логічного позитивізму, який виник у 20-х роках ХХ століття. Візьмімо для ілюстрації Альфреда Еера. Він, як і кожний логічний позитивіст, послуговувався критерієм емпіричної верифікації для будь-яких ствердних, дескриптивних висловлювань. Він наполягав, що твердження має бути емпіричною гіпотезою, тобто стосуватися актуального або можливого досвіду, й тільки це надає твердженню зміст. Твердження, що не відноситься до якогось досвіду, не є емпіричною гіпотезою, а отже, не має змісту, є нонсенсом (Ayer, 1952: pp. 41—45). У цьому проявлявся верифікаціонізм Еера, що був головним методом його течії. Закидом проти цієї концепції стає те, що згідно з нею речення має значення тільки тоді, коли його можна емпірично перевірити, хоча насправді наш повсякденний досвід мови показує, що це не так: люди розуміють ствердні висловлювання, які не можна перевірити емпірично, користуються ними та активно дискутують про їхнє значення. Скажімо, речення на кшталт «Київ є град божий» або «Бог блискавки створив Всесвіт» були б нісенітницями для Еера, але не для носіїв мови. За таке догматичне бачення мови логічних позитивістів

критикували сучасники, пізній Вітгенштайн і теперішні аналітичні філософи. Натомість Расел своєю теорією зміг краще наблизитися до розуміння природної мови, а особливо — до її дескриптивного аспекту, адже він розв'язує набагато більше природно-розмовних загадок, ніж це змогли логічні позитивісти, які були зосереджені загалом лише на наукових і досвідних реченнях. Расел не заперечує змістовність будь-яких ствердних речень, а заперечує лише істинність тих, що кажуть про неіснуюче.

Порушене питання про нереальні предмети приводить нас до епістемологічних та онтологічних міркувань Расела. Поза самою теорією та прикладами її роботи, саме цим філософським темам відведено левову частку тексту. Як стверджує Д. Каплан, теорія була розроблена таким чином, що стала справжнім інструментом подолання епістемологічних та онтологічних домовленостей (*commitments*) (Kaplan, 2005: р. 975). Тут Расел вперше наводить свою дихотомію знання через знайомство (*knowledge by acquaintance*) та знання через опис (*knowledge by description*) (Ibid., р. 974).

Знайомство надає нам знання про предмет завдяки безпосередній зустрічі з ним. Ми маємо знайомство з річчю тоді, коли ми її якось відчули, тілесно або емпірично пізнали. У цьому рішенні, безумовно, відігравали роль емпіристичні нахили філософських переконань Расела. Втім, знайомство в нього стосувалося не лише емпірії, а й рацію, певного абстрактного сприйняття, як це демонструє цитата Расела: «...в думці маємо *знайомство* з об'єктами абстрактнішої логічної природи...» (Russell, 1905: р. 479). Тобто «знайомство» може бути не лише з чимось емпіричним, а й із абстрактними об'єктами на кшталт математичних інтуїцій. Тому тут простежується розрізнення навіть не між емпіричними/мовними знаннями, а між безпосередніми (отриманими з будь-якого простого сприйняття, остенсивно) та описовими (вербальними) видами знань відповідно.

У пізніших текстах Расел розширює це поняття знайомства ще й категоризацією знайомств, окрім уже згаданого чуттєво-даного (*sense-data*). Наприклад, існує знайомство через пам'ять (*memory*); через інтроспекцію (*introspection*) зі всіма ментальними процесами, тобто самосвідомістю (*self-consciousness*); і наостанок знайомство із власним Я, свідомістю (*consciousness*) (Russell, 1912: pp. 80—81). Проте його цікава епістемологічна класифікація знайомств — це питання іншої статті.

Водночас є речі, що можуть бути емпірично непізнаними, однак відомими нам тільки за допомогою опису. Атом, екватор, давні історичні діячі, будівлі, яких ми не бачили, але читали про них, тощо. Всі перелічені об'єкти не були даними нам у сприйнятті (деякі зовсім не можуть бути даними), а втім, стають відомими завдяки мовному опису. Атом разом з екватором є науковими моделями, які породжені через сухий теоретичний опис, тому не являють собою предмети сприйняття. Згадані давні люди й будівлі на кшталт Наполеона або Версальського палацу дуже

проблематичні для особистого ознайомлення: Наполеон давно помер, а Версаль знаходиться в багатьох кілометрах за межами України. Мова завдяки дескрипції дає можливість пізнати концепції цих «далеких» предметів, їхню природу й атрибути, якщо вони будуть правильно описані.

Варто зазначити, що для вдалої дескрипції речення має складатися зі слів, денотат яких вже відомий носію мови, або має тлумачитися за допомогою таких слів. Коли ми кажемо «Версальський палац є жовтою будівлею», властивість «жовтий» і клас «будівля» вже знайомі для звичайної людини. Жовтий колір є емпіричним атрибутом, деяким кваліа, а клас «будівля» є позначенням сукупності множин людських споруд, що часто звучить у мові.

Тож теорія Расела показує, як звичайні декларативні речення мови продукують наше знання, замінюючи собою емпіричне знайомство з предметами опису. Наше безпосереднє знання неповне й має багато прогалин, адже не кожен досвід чи сприйняття доступні всім людям. Дескриптивні висловлювання вщерть наповнюють собою порожнисту криницю нашого пізнання, даючи більш об'ємне розуміння світу через опис. Як писав Расел на початку «On denoting»: «Будь-яке мислення має починатися з безпосереднього знайомства, але воно досягає успіху в мисленні про багато речей, із якими ми не маємо знайомства» (Russell, 1905: р. 480). Інакше кажучи, знайомство є первинним у пізнанні, але люди ним не обмежуються, оскільки воно дає лише базис. Опис є тим джерелом, що створює все інше розмаїття наших знань.

Істинність чи хибність дескриптивного речення завжди перевіряється почасти емпірично, почасти через логічність формулювання. Приклади «теперішнього короля Франції» та «круглого квадрата» виражають обидва згаданих варіанти. Расел каже, що коли в досвіді (реальності) або інших свідченнях немає людини, яка відповідала б опису «теперішній король Франції», тоді він не є валідним, якщо використаний у первинному входженні, тож речення з таким позначальним висловом хибні. Ситуація з «круглим квадратом» подібна, але більш легка для схоплення, бо тут властивості є логічно взаємосуперечливими, протилежними одне одному: предмет, який є квадратом, не може бути одночасно круглим згідно з дефініцією, тому речення з його описом апріорі хибні.

Отже, всі речення з первинним входженням таких неіснуючих предметів автоматично є хибними за результатом емпіричної або логічної перевірки. Такий прецедент використання мови та епістемології для розв'язання проблемних питань онтології робить теорію Расела важливою для сьогодення. Замість розроблення якоїсь онтологічної класифікації, ієрархії чи структури, вона повністю підпорядковує онтологію описові та досвідові. Це звільняє філософію від неминучості традиційних онтологічних суперечок, переформатовуючи їх.

Сучасні аналітичні філософи досі продовжують залучати та покращувати теорію денотування. Стивен Шифе навіть стверджує, що найбільш видатним досягненням теорії Расела є «факт її панівного становища» серед усіх сучасних теорій дескрипції. Як він каже, справа полягає в тому, що Раселовий аналіз влучно досліджує майже всю множину ствердних речень, а додатково надає адекватну семантичну теорію повсякденної мови, зав'язану на емпірії (Schiffer, 2005: p. 1135). Через цю зручність теорію не відкидають, а продовжують прагматично доробляти. Про це свідчить також постать Стивена Ніла, який розширює теорію для аналізу не лише вказаних Раселом зразків позначальних висловів, а й куди більшого різноманіття можливих описів у декларативних реченнях. Цього стосуються плюральні дескрипції, незчисленні, індексивні дескрипції та багато інших, про які Расел і не намагався розповідати. Серед них, як варіанти, Ніл аналізує вислови на кшталт: «Саме люди в кутку»; «Вбивця Сміта»; «Його собака»; «Саме батько кожної дівчини» тощо (Neale, 1990: p. 10).

С. Ніл також захищає позицію, що теорія дескрипцій є корисним інструментом для детального вивчення філософських тез, які прямо пов'язані з описом, із чим ми схильні погоджуватися. Наприклад, аналізувати тези про існування свободи волі або божественної сили набагато легше через цей спосіб. Схоже застосування теорії Расел і сам демонструє наприкінці статті: «“Саме найдосконаліше Буття має всі досконалості; існування є досконалістю; отже, найдосконаліше Буття існує” набуває такого вигляду: “Є одна й лише одна бутність *x*, яка є найдосконалішою; вона має всі досконалості; існування є досконалістю; отже, вона існує”. Як доказ це не спрацьовує через брак доказу засновку “є одна й лише одна бутність *x*, яка є найдосконалішою”» (Russell, 1905: p. 491). За допомогою теорії денотування тут він проводить поверховий, але цікавий аналіз, що може знадобитися в дискусіях проти теологічних, догматичних систем обґрунтування.

На нашу думку, «On denoting» досі зберігає актуальність не лише як історичний екземпляр ранньої творчості Расела, початкової стадії британської аналітичної філософії, а ще як практичний, методологічний доробок у питаннях використання логічного апарата у філософії мови, аналізу природної мови, філософських висловлювань та інших тем, яких вона стосується. Узагальнюючи, «On denoting» виражає важливе для аналітичної філософії наповнення, актуальність використання в новітніх дискусіях та ілюструє розгорнутий погляд Расела на багато тематик. Це доводить, що вона корисна, як мінімум, у трьох перспективах: методологічній, тобто як вираження сукупностей механізмів логічного аналізу; парадигмальній, у вигляді рушія думок та основи для інших філософів; історичній — бо це докладна праця, що перелічує найвідоміші філософські настанови Расела.

2.

Минула секція дає зрозуміти важливість перекладу тексту «On denoting» для зародження справжнього українського контексту вивчення Расела, що на крок наблизить нашу спільноту до більш детального дослідження історичної та сучасної аналітичної філософії. Повна відсутність перекладів його академічних праць виглядає серйозним симптомом, з яким українське суспільство має боротися для поглиблення в окреслені ідеї. Цей переклад відіграє роль своєрідного каталізатора, що має запустити неминучий дискурс щодо осягнення авторської термінології та її українського аналога. Всі наші перекладацькі рішення є лише спробами, які ми намагаємося адекватно обґрунтувати.

Основним методологічним принципом перекладу праці Расела став максимально точний, а не герменевтичний переклад термінології. Він полягає в тому імперативі, що головні терміни конкретного філософа або сукупностей філософів всередині традиції, які не мають еквівалентного, влучного відповідника українською мовою, належить транслітерувати, а не перекладати іншим за смыслом словом. Умовні, гіпотетичні зразки, не пов'язані з поточними реаліями: якщо у праці присутнє слово «Dasein», котре не має жодних адекватних українських відповідників і є центральним терміном певного філософа, ми би перекладали його як «дазайн» і аж ніяк не «єство», «ось-буття», «присутність» тощо; або ж метафізичну «bundles theory» перекладали би як «теорію бандлів», а не «теорію кластерів» чи «теорію пучків», якщо інше не буде впливати з контексту. Пов'язано це з тим, що перекладацьке намагання передати значення спеціалізованого терміна, який не може бути точно перекладеним через відсутність відповідника у мові, призводить до негативних наслідків, аж до втрати, підміни змісту чи наповнення тексту, не кажучи вже про можливі конотації оригіналу. До того ж часто спеціальні терміни зовсім не потребують перекладу, що показує нам, наприклад, традиція багатьох загальноживаних у вітчизняній філософії слів на кшталт: «empiricism» чи «projectus», що відомі нам як «емпіризм» або «емпірицизм» та «проект». Натомість, якщо б ми керувалися принципом герменевтичної «кальки», нам довелося би винаходити українські відповідники: «досвідцизм» і «перекидок» відповідно, а в існуванні цих неологізмів ми не бачимо великої необхідності.

Хоча цей принцип, звісно, не є ультимативним, адже будь-яка мовна ситуація є унікальною, тому кожне перекладацьке рішення стосовно чільної спеціальної термінології надалі буде аргументовано окремо. Авжеж, важливим є також прояснення можливого дослівного перекладу терміна в заувагах перекладача для тих читачів, кому потрібно більш глибоко його дізнатися. Було вирішено поряд із перекладеним терміном

у дужках позначати його оригінал, аби читач міг самостійно виявити якість перекладу через зіставлення. У тексті це виглядає так: «знайомство (acquaintance)».

Ми поділили головні терміни Расела на декілька частин, які будуть наведені нижче в тексті. Ті терміни, які ми вважаємо другорядними, не було описано у тексті, а лише поміщено в таблицю всієї множини перекладених термінів унизу.

Англійський оригінал	Український переклад
1) a	1) деякий
2) the	2) саме
3) denotation	3) денотат
4) to denote	4) позначати
5) denoting	5) денотування
6) denoting phrase	6) позначальний вислів
7) meaning	7) значення
8) to mean	8) означати, мати на увазі
9) value	9) значення
10) acquaintance	10) знайомство
11) thinking	11) мислення
12) mind	12) ум
13) proposition	13) пропозиція
14) propositional function	14) пропозиційна функція
15) expression	15) формулювання
16) sentence	16) речення
17) definition	17) визначення
18) unit class	18) унітарний клас
19) null-class	19) нульовий клас
20) primary occurrence	20) первинне входження
21) secondary occurrence	21) вторинне входження
22) existence	22) існування
23) being	23) буття
24) subsistence	24) субсистування

Лінгвістична частина: Denotation, denoting, denoting phrase, meaning

Переїдемо до прояснення назви тексту та інших похідних від **denotation**. Сам іменник означає українською «позначення», «значення» тощо і в цьому розумінні транслітерується як «денотат». У тексті термін використовувався синонімічно до «референції» — денотат є тим, що речення намагається описувати, на що речення вказує. Для прикладу, денотатом імені «Меган Маркл» є реальна жінка з королівської сім'ї. Ми переклали термін саме як «денотат», а не «позначення», щоби дотриматись оригінальної термінології та уникнути можливих асоціацій із позначенням

і позначкою, оскільки денотат не є позначенням, а є тим, на що могло би вказувати позначення. Денотат — не позначення, а те, що позначають чимось. А от «значення» ми не розглядали із тієї причини, що воно не виражає в достатній мірі лінгвістичний і філософський застосунок оригінального терміна. Ба більше, українська мова вже містить «денотат» у своєму тезаурусі, особливо серед спеціалізованих фреймворків філософії, лінгвістики, філології, тому потреби в його дослівному перекладі ми не помітили.

З появою герундія *denoting* ситуація складнішає, адже тут додається ствердження дії, бо слово каже не просто про «денотат», а про процес мовного вказування на денотат (що є провідною темою статті). Деякі дослідники оминають цю трудність, обираючи перекладати назву статті просто як «Про позначення» або «Про денотат». Втім, правильнішим буде переклад як оригінального терміна, так і його процесовості за допомогою суфікса «-ува-», який в українській мові констатує активний стан. Через це рішення вдається передати дієвість герундія *denoting*. У результаті з'явилася назва «Про денотування». Хоча це стосується не лише назви тексту, адже герундій звучав ще в декількох місцях статті. Для спрощення розуміння терміна під час прочитання ми також зазначили його український відповідник прямо в тексті ось так: «денотування, або позначення».

Тепер перейдемо до тлумачення терміна *denoting phrase*. Тут очевидна відмінність порівняно з минулим випадком використання *denoting*. У назві статті був герундій, тобто одночасно іменник та дієслово, а тут простежується активний дієприкметник. Вислів описується, як той, що *денотує*, вказує на денотат, проводить акт денотування, а іншими словами, позначає якийсь денотат.

Зазвичай українські перекладачі адаптують іншомовні активні дієприкметники одним із двох способів: за допомогою суфіксу «-юч-», що властивий українським активним дієприкметникам, яких літературна норма радить уникати; або за допомогою альтернативи — прикметникового суфіксу «-льн-», адже деякі перекладачі бажають відмовитися від використання активних дієприкметників. Інші навіть використовують прикладку, залежно від контексту. У нашому тексті, було вирішено перекласти *denoting phrase* як «позначальний вислів» для того, аби спростити сприйняття тексту для читачів, а також зберегти сенс оригіналу: вислів є описом, вказівкою на денотат (навіть якщо денотат насправді відсутній), тому *позначає* його, бодай інколи й хибно, як це довів Расел.

Ще однією цікавою загадкою став переклад іменника *meaning* і пов'язаного з ним дієслова *mean*. Традиційно, перше слово перекладається або як «значення», або як «смысл», а от друге майже завжди як «означати» чи «мати на увазі». Перше слово в нашому перекладі стало саме

«значенням», а друге — «означати» й «мати на увазі». Виходячи з наявної статті, Б. Расел не надає жодної дефініції власного терміна *meaning*, хоча аналізує альтернативні теорії про нього в інших філософів. Це спонукало шукати приховану концепцію цього слова саме в авторському розумінні. Щоб досягнути її, слід звернутися до кількох важливих частин статті. На початку проголошується, що «позначальні вислови ніколи не мають значення самі по собі, але кожна пропозиція, у вербальне формулювання якої вони входять, має значення» (Russell, 1905: р. 480). Відтак, переходячи до «Аргументу Елегії Грея», за допомогою прикладів із лапками пояснюється, чому автор відкидає свою колишню думку й позицію Фреге, за якою значення міститься всередині кожного позначального вислову. Він показує, що розрізнення значення/денотат для позначальних висловів досить складне, бо породжує великі проблеми й неясності з лапками, яких можна уникнути, прийнявши погляд, що позначальні вислови не мають ніякого окремого значення (Ibid, pp. 483—486). Вислови — лише частини речення, які інколи корелюють із денотатом чи описують його.

Але водночас Расел розширює своє застосування слова «значення», імпліцитно кажучи, що на відміну від позначальних висловів у реченнях і пропозиціях все-таки присутнє значення. Чим воно є, в чому його відмінність від денотату?

По-перше, на відповідь наштовхує авторське вживання дієслова *mean*. Воно звучить напрочуд часто, коли потребується явити логічне тлумачення якогось речення, його справжній зміст: «С (все) означає “С (х) завжди істинно”» або «“С (деяка людина)” означає “С (х) і х є людина” не завжди хибно»» (Ibid, р. 480). Він би міг взяти будь-яке інше дієслово для передання змісту, але вибрав саме *mean*. На наш погляд, він зробив це навмисно, якраз для ствердження, що «значення» — це прихований зміст кожного речення, який ми маємо на увазі.

По-друге, його анекдот про власника яхти демонструє майже ідентичний вжиток конкретно слова *meaning*. Воно також береться для випадків демонстрації справжнього змісту висловлювання: «Гість *мав на увазі*: “Саме розмір, який, як я думав, має ваша яхта, більший, ніж саме розмір вашої яхти”»; *значення*, яке йому приписали, таке: “Я думав, що саме розмір вашої яхти більший, ніж саме розмір вашої яхти”» (Ibid., р. 489).

Через це нам здається, що Расел все ж дотримується розрізнення значення/денотат, але тільки щодо речень і пропозицій, а не окремих позначальних висловів. Речення іноді вказують на денотат і завжди містять деяке значення, тобто зміст або логічне наповнення. Тож значення — це зміст або логічне наповнення, яке можна експлікувати логічною мовою і правильним аналізом. Тому Расел пояснює, що хибне речення «Саме теперішній король Франції є лисим» — не нонсенс, а містить значення, яке ми можемо розуміти навіть за відсутності відповідного денотату. Втім, тре-

ба уточнити, що приклад анекдота про власника яхти також показує, що реченню іноді приписується *хибне* значення через неоднозначну манеру розуміння висловлювання. Отже, розуміння змісту речення (значення) залежить першою чергою від способу інтерпретації вербального вислову.

Хай там що, тепер термінологічні засади слова повністю явні. *Meaning* Расела у більшості випадків являє собою семантичне поняття, яке прямо пов'язане з розумінням змісту вербального вислову. З цих причин, було вирішено перекласти його як «значення», а похідне дієслово *mean* — як «означати» й «мати на увазі» відповідно, залежно від контексту. Слово «смысл» не пасує, адже не дозволяє отримати потрібних нам похідних дієслів, а також зберігає небажані конотації зі словом «мисль» та іншими ментальними процесами. *Meaning* жодним чином не можна вважати ментально орієнтованим терміном у Расела.

Синтаксичний сегмент: **proposition, sentence**

Proposition та **sentence** є дуже несхожими поняттями у Расела, відмінність яких має прояснити переклад першого терміна. Ми переклали їх відповідно як «пропозиція» і «речення». Поняття «речення» у Расела — це просто сукупність вербальних символів, яка має певний логічний зміст та виражає пропозицію. Однак багато дослідників не погодилися би з нашим способом перекладу саме першого терміна, *proposition*. Наприклад, можна перекладати *proposition* як «твердження», а варіант «пропозиція» відкидати, тому що він викликає в носія мови асоціації з омонімічним словом, яке застосовують у ситуаціях, коли пропонують щось чи укладають угоду. Деякі інші перекладачі віднаходять варіант «висловлювання» замість простої транслітерації.

Спочатку треба згадати, що мав на увазі під цим словом сам Расел. Стосунок речення до пропозиції такий, як у форми до наповнення: ствердне речення є вербальним висловом пропозиції, істинної або хибної логічної суті вислову. У нього *proposition* невіддільне від терміна *propositional function*. Він означає логічну функцію, що містить змінну x і предикат. А *пропозиція*, своєю чергою, є значенням пропозиційної функції. У пропозиції змінна x вже містить певне значення. Наприклад, « x є деяка людина» є пропозиційною функцією. Якщо замість x ми поставимо «Сократ» або «Скот», тоді змінна набуде значення, що перетворить функцію на пропозицію (Russell, 1959: p. 68). У тексті «Про денотування» Расел подеколи використовує термін «пропозиція», навіть коли насправді демонструє пропозиційну функцію, про що він чесно зазначає в примітках (Russell, 1905: p. 480).

Тож терміни неодмінно пов'язані між собою, через що слід враховувати переклад ще й *propositional function*. У фреймворках логіки, мате-

матики та філософії прийнято залишати термін просто транслітерованим, адже вже склалася певна традиція його осягнення. Ми вважаємо, від цього розумно відштовхуватися й у питанні *proposition*. Якщо існує звичаєвий вжиток терміна «пропозиційна функція», ніякої проблеми із впровадженням терміна «пропозиція» не може бути, тому було вирішено перекласти його саме так.

А на закид щодо «пропозиції» в якості «пропонування» в українській мові слід відповісти так. Справді, «пропозиція» в розумінні Расела та «пропозиція» в українській мові — це два різних слова, чий сенс абсолютно несхожі, через що носій мови може отримати небажані асоціації під час прочитання транслітерованого терміна. Проте важливо ще усвідомлювати цікавий факт оригінального слова. В англійській мові воно також має три різні сенси: воно є і «твердженням», і вузьким логічним терміном, і «пропонуванням» одночасно. Значить, носії англійської мови також стикалися з небажаними асоціаціями, які не стосувалися терміна, але це їм не завадило зрозуміти Расела. Крім цього, альтернативний варіант «твердження» не надто влучно передає логічний застосунок і сенс терміна *proposition*. «Твердження» є більш загальноновживаним українським словом без історії застосування в логічних дослідженнях, що, безумовно, є його мінусом порівняно з «пропозицією». Тому воно зазвичай фігурує як переклад слів *statement*, *affirmation*, *assertion*. Те саме потрібно сказати про «висловлювання» — слово програє боротьбу через свою блідку історію використання в шуканих нами контекстах, а також через те, що позначає воно радше вербальний (словесний) вислів, ніж необхідне нам *сутнісне наповнення* вислову.

Епістемологічний тезаурус: *acquaintance*

Було вирішено перекладати Раселовий термін *acquaintance* як «знайомство» під впливом сукупності причин.

Найбільш важливо зауважити, що в англійській мові воно означає знання, початок стосунків із людиною і першу зустріч із чимось або кимось. Поняття в розумінні Расела було описано нами раніше: по суті, цим він позначав просте сприйняття, зіткнення з предметом, отримання відомостей про щось через свій безпосередній досвід (як зовнішній, так і внутрішній). Тому підстави його вибору слова *acquaintance* виявляються очевидними, оскільки за допомогою загальноновживаного слова йому було досить легко передати складну природу емпірії: коли ми щось досвідчуємо, споглядаємо, чуттєво пізнаємо, ми з цим спочатку стикаємося, зустрічаємося, одним словом, *знайомимося*. Як пише автор через п'ять років після статті «Про денотування», він обрав слово *acquaintance*, щоби

наголосити на наявності суб'єкта, який знайомиться з чимось, тобто щоби затвердити зв'язок суб'єкта з об'єктом через «знайомство» першого з другим (Russell, 1910: p. 109).

Перевірка істинності речень: Primary occurrence, Secondary occurrence

Primary occurrence та *Secondary occurrence* були розлого описані раніше в цій статті. Перекладами їх стало «Первинне входження» і «Вторинне входження» відповідно. Коротко кажучи, різниця понять полягає у становищі дескриптивного вислову всередині речення, де він знаходиться. Якщо його місце панівне, тобто в якості головної частини або опису суб'єкта речення, тоді входження первинне. В інших умовах, якщо вислів просто згадується чи відіграє не головну роль або заперечується, тоді входження вторинне. Вислів ніби *опиняється* десь у реченні. Через таку прив'язку до місця знаходження чи ролі, яку відіграє вислів, ми вирішили перекладати *occurrence* як «входження».

Артикли: «a», «the»

Поза українським контекстом пройшло важливе ділення на визначені та невизначені дескрипції. Ціллю Расела було показати, який логічний субстрат криється у висловах, що містять всередині детермінативи «a» та «the». Це важливо, тому що перший вказує на неоднозначність денотату твердження, а другий на його конкретність та унікальність. Вони є певними позначками для уточнення змісту речення. Расел також не заперечує винятки природної мови в ситуаціях, де артикли використовуються не так: «...щоправда, ми часто говоримо про “саме сина Такого-то”, навіть коли Такий-то має декілька синів, але коректніше було б сказати “деякий син Такого-то”» (Russell, 1905: p. 481).

Наскільки нам відомо, зазвичай на артикли в позначальних висловах не звертають уваги вітчизняні філософи в цьому контексті, що є великою втратою змісту. Вони можуть перекладати інші колосально важливі детермінативи на кшталт «кожний», «будь-який» тощо, і все ж через силу звички або тиск традиції оминати артикли. Це ігнорування артиклів є неприпустимим, оскільки вони відіграють велику термінологічну роль у теорії Расела (це вже було доведено в першій секції наших зауваг, у частині про детермінативи). Щоб адаптувати цей необхідний аспект теорії дескрипцій, ми перекладали артикль «a» як «деякий», щоб передати його невизначеність; а «the» — як «саме», бо ця частка найбільше личить для вираження конкретизації, унікальності речі, про що свідчить її розмовний і літературний узус нашої мови. Авжеж, навіть у такої інтерпретації існують нюанси: ми не можемо остаточно ототожнити наші способи пе-

рекладу з оригінальними словами. Втім, ми твердо переконані у слушності такого передання артиклів, адже воно дає читачеві інтуїтивні асоціації з думкою статті. Врешті-решт, українська мова зовсім позбавлена артиклів, тому перекладацька інтерпретація їх можлива тільки завдяки застосуванню певних адекватних умовностей.

Хоча, слід визнати, що ми не змогли всюди дотриматися цього принципу. У деяких випадках цей аспект можна оминати, як-от тут: «the centre of mass of the Solar System at the first instant of the twentieth century» (Ibid., p. 479). Тут відсутність перекладу артикля *the* абсолютно ніяк не змінить суть вислову, тому ми уникнули його перекладу, щоб надмірно не збільшувати речення без великої потреби.

Висновок

Проведений аналіз найважливіших здобутків статті Расела довів її важливість для поширення знань про ранню й сучасну аналітичну філософію, її історичний внесок, а також парадигмальний та методологічний впливи описуваних у ній концепцій. Короткі вступні пояснення до ідей сучасних аналітичних філософів ілюстрували приклад залучення Раселової теорії в поточних дискусіях про мову, її тлумачення й логічний вимір. Розгляд основних термінів та українських варіантів їх перекладу дозволив віднайти, на нашу думку, оптимальні способи передання мови Расела, що має стати опорою і рушієм дискусії навколо неї.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Ayer, A. (1952). *Language, Truth and Logic*. New York: Dover Publications.
- Kaplan, D. (2005). Reading 'On denoting' on its centenary. *Mind*, 114(456), 933—1003. <https://doi.org/10.1093/mind/fzi933>
- Kripke, S. (2005). Russell's notion of scope. *Mind*, 114(456), 1005—1037. <https://doi.org/10.1093/mind/fzi1005>
- Neale, S. (1990). *Descriptions*. Cambridge: MIT Press.
- Russell, B. (1905). On Denoting. *Mind*, 14(56), 479—493. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/2248381>
- Russell, B. (1910). Knowledge by acquaintance and knowledge by description. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 11, 108—128. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/4543805>
- Russell, B. (1912). *The problems of philosophy*. Edinburgh: The Riverside Press.
- Russell, B. (1959). *My Philosophical Development*. New York: Simon and Schuster.
- Salmon, N. (2005). On designating. *Mind*, 114(456), 1069—1133. <https://doi.org/10.1093/mind/fzi1069>
- Schiffer, S. (2005). Russell's theory of definite descriptions. *Mind*, 114(456), 1135—1183. <https://doi.org/10.1093/mind/fzi1135>

Отримано / Received 25.01.2026

Прийнято до друку після рецензування /

Accepted for publication after review 02.04.2026

Опубліковано / Published 26.06.2026

Bohdan SHUMSKYI,
Master in Philosophy at the Department
of Theoretical and Practical Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
64/13, Volodymyrska St., Kyiv, 01601
manhattanradio@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-6219-9182>

DENOTING “ON DENOTING”:
PHILOSOPHICAL REMARKS BY A TRANSLATOR

The article presents the translator’s commentary of the first Ukrainian translation of Bertrand Russell’s “On Denoting” (1905).

The first part of the article examines the conceptual and philosophical significance of the translated text. Particular attention is devoted to Russell’s theory of denoting (the theory of descriptions), developed to clarify the logical structure of descriptive sentences in natural language. The study analyzes the notion of the denoting phrase and its role in the construction of propositional meaning. Denoting phrase considered as a predicative part of a sentence. The study explores the function of determiners and quantifiers in the formation of definite, indefinite, and “empty” descriptions, as well as the distinction between primary and secondary occurrence. The epistemological and ontological dimensions of Russell’s theory are also discussed, especially the distinction between knowledge by acquaintance and knowledge by description, which demonstrates how linguistic description supplements and extends simple apprehensional cognition. The article highlights the fundamental difference between Russell’s approach and logical positivist interpretations, particularly A. J. Ayer’s account. To illustrate the continuing relevance of Russell’s theory within contemporary philosophy of language, the discussion engages with interpretations and developments proposed by David Kaplan, Saul Kripke, Nathan Salmon, Stephen Schiffer, and Stephen Neale.

The second part provides a detailed justification of the translation choices adopted for the article’s key philosophical terms. It outlines a methodological preference for the transliteration of specialized technical vocabulary lacking precise Ukrainian equivalents. Particular attention is given to the translation of such terms as denoting, denoting phrase, meaning, proposition, acquaintance, and primary/secondary occurrence, as well as to the rendering of the English articles “a” and “the.” The study seeks to establish a terminological foundation for future translations and scholarly engagement with Russell’s philosophical legacy within Ukrainian-language philosophical discourse.

Keywords: *Bertrand Russell, theory of descriptions, denoting, Analytical Philosophy, translation.*